

چهارم بسیار اندک از فرمایشات امیرالمؤمنین علی (ع) در خود نهج البلاغه استفاده کرده‌اند و بیشتر از منابع دیگر در این زمینه بهره برده‌اند که اگر این موضوع را رعایت می‌فرمودند نوشتارشان خیلی بهتر جلوه می‌نمود و اگر نام کتاب را خدمت به مردم از دیدگاه قرآن و معصومین و امام علی علیهم السلام می‌گذاشتند بیشتر مناسب داشت.

۲. نگاه تفصیلی

انسان موجودی اجتماعی و مدنی بالطبع است، خصلت اجتماعی بودن انسان از آنجا ناشی می‌شود که خداوند متعال افراد بشر را با استعدادها و ظرفیت‌های متفاوت آفریده تا برای پیمودن راه تکامل و حرکت همه جانبه به سوی مقصد متعالی خلقت به یکدیگر وابسته باشند. این حقیقت در آیه زیر به صراحت مورد اشاره قرار گرفته است. نحن قَسَمْنَا بِنَهْمِ مَعِيشَتِمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضٌ بَعْضًا سُلْخِيًّا. (سوره زخرف / آیه ۳۲). ما روزی آنان را در زندگی دنیا بینشان تقسیم نمودیم و برخی از آنان را بر برخی دیگر برتری دادیم تا بعضی بعض دیگر را به خدمت گیرند. علامه طباطبایی (ره) در تفسیر آیه فوق کثرت حوائج انسانی و عدم توانایی او را در بر آورده کردن نیازهایشان عامل اساسی اجتماعی زندگی کردن انسان دانسته و تفاوت در استعدادها و ظرفیت‌ها را باعث تخصص پیدا کردن هر یک از افراد بشر در کار موافق با استعداد خود دانسته است و به عبارت دیگر هر دسته از طبقات اجتماع به خدمت گیرنده طبقات دیگر و در همان حال به خدمت گرفته شده آنان است و بدین ترتیب خدمت‌گزاری افراد بشر به یکدیگر مایه قوام جامعه انسانی و انسجام اجتماعی بین افراد آن است. استاد شهید مطهری در ذیل این آیه می‌نویسد: اگر انسان‌ها از نظر امکانات و استعدادها یکسان و همانند آفریده می‌شدند هر کس همان را داشت که دیگری دارد و همان را فاقد بود که دیگری فاقد است و طبعاً نیاز متقابل و پیوند و خدمت‌متبادلی در کار نبود. در آیات فراوانی قرآن کریم همواره عمل صالح را در کنار ایمان آورده و این تقارن یعنی ایمان و باور قلبی عمیق نسبت به معارف توحیدی و درک حضور خداوند در سراسر زندگی، که انجام عمل صالح و تقیّد به خدمت‌رسانی به خلق خدا را به همراه خواهد داشت و فرد خدمت‌گزار چون خدمت‌ش جنبه الهی دارد اجر و پاداش آن را فقط از خدای متعال می‌خواهد. ان الذين امنوا و عملوا الصالحات انا لانضیع اجر من احسن عملا. (سوره کهف / آیه ۳۰). قرآن کریم در آیات فراوانی، پاداش‌های دنیوی و اخروی متعددی را برای افراد مؤمن نیکوکار برمی‌شمارد که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

الف - حیات طیبه در سوره نحل / آیه ۹۷؛

ب - سرازیر شدن مهر و محبت و عشق و عاطفه

درباره کتاب

خدمت به مردم از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه

فناطمه کریمی

سید عدنان لاجوردی، خدمت به مردم از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، تهران، انتشارات بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۹۱

۱. نگاه اجمالی

پس از قرآن، هیچ انسانی زیباتر از علی (ع)، حقایق حکمت‌آمیز و معارف علم‌آموز و آموزش‌های انسان‌ساز را، به زبان نیاورده است. به گونه‌ای که همگان بر این مطلب اذعان دارند که سخنان گهربار ایشان از سخنان آفریدگار فروتر و از سخنان آفریدگان فراتر است. ویژگی سخنان علی (ع) آنست که در عین فصاحت و بلاغت، محتوایی ژرف، معانی و مفاهیمی حکیمانه و مقاصد و هدف‌های انسانی والایی دارد. نهج البلاغه، یعنی سخنان مولای کلام علی (ع) در مرتبه دوم پس از قرآن کریم، می‌تواند منبعی کامل و ارزشمند برای کل جامعه انسانی و نه تنها شیعیان باشد. این کتاب، شامل پنج فصل است که پس از بررسی ارزش و اهمیت خدمت‌رسانی از دیدگاه قرآن کریم در فصل اول، و اهل بیت علیهم السلام در فصل دوم، به سیره عملی معصومین علیهم السلام و سایر بزرگان دینی در امر خدمت‌رسانی به مردم در فصل سوم می‌پردازد، سپس دیدگاه‌های امیرالمؤمنین (ع) درباره خدمت به افراد جامعه را با تکیه بر نهج البلاغه در فصل چهارم توضیح داده و در فصل پنجم نمونه‌هایی از خدمات مولای متقیان علی (ع) به بندگان خدا را برمی‌شمارد. نویسنده این کتاب را با قلمی ساده و روان و در خور فهم و درک همگان تقریر نموده و برای توضیح هر قسمت از آیات قرآن، احادیث و روایات معصومین علیهم السلام بهره برده است و همین مطلب بر ارزش کار ایشان می‌افزاید، اما به عقیده اینجانب نگارنده محترم در فصل

مردم جامعه به سوی افراد مؤمن خدمتگزار و نیکوکار در سوره مریم / آیه ۹۶-۱۵۰؛ ج دخول در بهشت و اقامت جاودانه در آن و بهره‌مندی از نعمت‌های بی‌شمار بهشتی، بخشش گناهان و نائل شدن به مغفرت و به دست آوردن اجر و پاداش عظیم الهی و رزق بی‌حساب خداوندی است. در سوره‌های نساء / آیه ۵۷ مائده / آیه ۹ سبأ / آیه ۴ شوری / آیه ۲۲.

عدالت‌گستری: این مفهوم در قرآن کریم با واژه‌هایی همچون «عدل» و «قسط» و مشتقات آن مورد تأکید قرار گرفته است. در اهمیت برقراری عدل و قسط در جامعه همین بس که قرآن کریم به صراحت هدف اصلی از ارسال رسل و انزال کتب را بر پایی قسط توسط افراد جامعه دانسته، آنجا که می‌فرماید: لقد ارسلنا رسلاً بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط و انزلنا الحديد فيه باسٌ شديدٌ و منافع للناس. (سوره حدید / آیه ۲۵)؛ و در همین راستا قرآن کریم یکی از مأموریت‌های اصلی پیامبر اکرم (ص) را اقامه عدل بین مردم دانسته است در سوره شوری / آیه ۱۵ و همچنین در آیات فراوانی از قرآن کریم دستور خداوند در باب اجرای عدل و قسط در روابط فی‌مابین به مؤمنان ابلاغ شده است، در سوره‌های نحل / آیه ۹۰ اعراف / آیه ۲۹ نساء / آیه ۱۳۵ مائده / آیه ۸ و همچنین در باب داوری عادلانه در سوره نساء / آیه ۵۸ و نیز در باب وظیفه جامعه اسلامی در برخورد با نزاع بین دو طایفه و گروه مسلمان در سوره حجرات / آیه ۹.

انفاق و احسان و کمک به نیازمندان: در راستای این هدف، قرآن کریم نخست رابطه بین مؤمنان را بر اساس برادری تثبیت نموده «انما المؤمنون اخوه» در سوره حجرات / آیه ۱۰.

و آنان را اولیاء یکدیگر می‌داند: «و المؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض» در سوره توبه / آیه ۷۱ و سپس براساس این نگاه مسلمانان را به همیاری و احساس مسئولیت نسبت به برادران دینی خود و خدمت رسانی مخلصانه به آنان در عرصه‌های مختلف زندگی فرا می‌خواند. این احساس مسئولیت و دغدغه‌مندی از خود پیامبر (ص) به عنوان اسوه و الگو شروع و سپس به تمام پیروان ایشان سرایت می‌یابد، در سوره توبه / آیه ۱۲۸. یکی از جلوه‌های این دغدغه‌مندی نسبت به سرنوشت برادران ایمانی، تلاش و کوشش در راه رفع نیازمندی‌های معیشتی آنان است که در قرآن کریم با مفاهیمی همچون انفاق، ایتاء مال، احسان و سبقت جستن در کارهای خیر و عام المنفعه مورد تأکید قرار گرفته است، که در این میان انفاق برجستگی خاصی دارد به گونه‌ای که واژه انفاق و مشتقات آن ۷۰ بار در آیات قرآن کریم به کار رفته و در بسیاری از آن‌ها از شرایط اصلی ایمان و تقوی به حساب آمده و در ردیف ایمان به غیب و مبدأ و معاد و

اقامه نماز ذکر شده است، در سوره بقره / آیات ۳ و ۴ و ترک انفاق را موجب هلاکت جامعه می‌داند در سوره بقره / آیه ۱۹۵. همچنین در برخی از آیات قرآن کریم از انفاق مال و پرداخت زکات آن به صدقه تعبیر شده است و اگر فرد مؤمن حاضر شد هزینه ظاهری ایمان و تقوای خود را بپردازد این عمل نشانه صداقت او در ایمان است.

احسان به دیگران و سبقت در کارهای خیر: احساس مسئولیت فرد مسلمان در برابر افراد جامعه، گاهی با الفاظی چون برّ و احسان به دیگران و سبقت جستن در کارهای خیر جلوه‌گر می‌شود. قرآن کریم انجام کار خیر را در ردیف عبادت پروردگار می‌داند در سوره حج / آیه ۷۷.

اصولاً انجام کارهای خیر یکی از مأموریت‌های انبیاء الهی است در سوره انبیاء / آیه ۷۳. و در فرازی دیگر از قرآن کریم، عاملی را که باعث فیض الهی به پیامبران شده است را شتاب در کارهای خیر دانسته است در سوره انبیاء / آیه ۹۰. و در آیه‌ای دیگر این ویژگی را یکی از خصلت‌های مؤمنان شمرده است در سوره مؤمنون / آیه ۶۱ همچنین این مطلب را درباره برخی از مؤمنان اهل کتاب شهادت می‌دهد. در سوره آل عمران / آیه ۱۱۴. و در آیه‌ای دیگر دستور سبقت جستن از یکدیگر در انجام کارهای خیر را می‌دهد در سوره بقره / آیه ۱۴۸. و در سوره نساء / آیه ۳۶، قرآن کریم اولاً خدمت‌گزاری و نیکی به اقشار مختلفی از جامعه را وظیفه فرد مسلمان دانسته، ثانیاً آن را از لحاظ اهمیت در ردیف عبادت خدا و عدم شرک به او قلمداد نموده است، ثالثاً عدم قیام به خدمتگزاری و احسان به بندگان خدا را مصداقی از تکبر و خودپسندی و خودستایی دانسته و آنان را از ساحت لطف و محبت الهی دور می‌داند. رابعاً، این خدمتگزاری و احسان باید در راستای ایمان به خداوند یگانه و از لوازم توحید باشد و این منحصر در امت اسلامی نیست و عهد و پیمانی الهی است که خداوند متعال از تمام امت‌های پیشین نیز خواسته است مثلاً در سوره بقره / آیه ۸۳. در برخی آیات با لحنی امرانه بر مقوله احسان و نیکوکاری تأکید شده است در سوره‌های نحل / آیه ۹۰ بقره / آیه ۱۹۵ قصص / آیه ۷۷. و در برخی آیات با لحنی مشوقانه و بیان آثار و برکات و پاداش‌های مترتب بر آن در سوره‌های اسرا / آیه ۷ انعام / آیه ۱۶۰ یونس / آیه ۲۶. و در برخی آیات با لفظ «برّ» مورد تأکید قرآن کریم قرار گرفته است در سوره‌های مائده / آیه ۲ بقره / آیه ۱۷۷.

خدمت به مردم در آموزه‌های معصومین علیهم السلام:

به جرأت می‌توان مدعی شد که در مکتب حیات بخش اهل بیت علیهم السلام بعد از باور نسبت به عقاید حقّه بر هیچ مفهومی به اندازه خدمت به خلق خدا تأکید نشده است. در حقیقت پیشوایان معصوم ما به عنوان مفسران

واقعی کلام وحی نه تنها دعوت قرآن کریم به انجام کارهای خیر و احسان به بندگان خدا را با سخنان گهربار خویش تبیین فرموده‌اند، بلکه با رفتار و کردار خویش به آن تجسّم عینی بخشیده‌اند و در تعالیم آن بزرگواران این مفهوم در اهل ایمان محصور نگشته، بلکه شامل توصیه به خدمت به تمام افراد بشر می‌شود از سوی دیگر از آنجا که خدمت‌گزاری به خلق خدا یکی از ارزشمندترین جلوه‌های عبادت اجتماعی است، پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) به عنوان کامل‌ترین الگوهای حیات بشری، خود از خدمتگزارترین بندگان خدا نسبت به مردم بوده‌اند، و این در کتاب‌های تاریخی و سیره نویسی نقل گردیده که می‌تواند الگو و اسوه‌ای برای سایر افراد جامعه اسلامی باشد. در اینجا با استفاده از کلام معصومین (ع) به مهم‌ترین جلوه‌های خدمت‌رسانی به مردم و آثار و برکات مترتب بر آن‌ها می‌پردازیم:

الف - احساس مسئولیت نسبت به وضع مسلمانان و دیگر افراد بشر. پیامبر (ص) فرمودند: هر کس که صبح کند در حالی که به امور مسلمانان اهتمام نمی‌ورزد از آن‌ها نیست و هر که صدای فریاد مردی را بشنود که مسلمانان را به یاری می‌طلبد و او را اجابت نکند قطعاً مسلمان نیست. (بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۳۳۹ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۳۷، ح ۲۱۷۰۲ / الکافی، ج ۲، ص ۱۶۴)؛

ب - رفع گرفتاری مردم و برآورده کردن حاجت آنان. امام صادق (ع) می‌فرماید: هیچ بنده‌ای نیست که نعمت از جانب خداوند بر او افزون گردد مگر این که حاجت و نیاز مردم بر او زیاد و شدید شود، پس کسی که به برآوردن حاجات مردم همت نوزد بی‌گمان آن نعمت را در معرض زوال قرار داده است. (الکافی، ج ۴، ص ۳۷، باب مئونه النعم / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۲۳، ح ۲۱۶۶۱)؛

ج - شاد کردن بندگان خدا: پیامبر اگرم (ص) می‌فرمایند: هر که مؤمنی را شاد کند به تحقیق مرا شاد کرده و هر که مرا شاد کند در حقیقت خداوند عزوجل را شاد نموده است. (الکافی، ج ۲، ص ۱۸۸ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۴۹، ح ۲۱۷۳۳)؛

د - نفع‌رسانی به خلق خدا: پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: مردم همگی خانواده خدا و روزی‌خور اویند؛ لذا محبوب‌ترین خلق نزد خدا سودرسان‌ترین‌شان نسبت به خانواده‌اند. (وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۴۴ و ۳۴۵، ح ۲۱۷۲۰ / بحار الانوار، ج ۹۳، ص ۱۱۸)؛

ه - انجام کارهای خیر و رسیدگی به افسار ضعیف جامعه: امام باقر (ع) می‌فرماید: همانا خداوند جماعتی از بندگان را برای کار خیر قرار داده و انجام آن را محبوبشان گردانیده، خواسته‌های نیازمندان به کار خیر را به سوی آنان سرازیر نموده و تحقق آن خیر را

برای ایشان آسان گردانده است همان گونه که باران را برای سیراب کردن زمین فحطی زده فراهم ساخته است. (الکافی، ج ۴، ص ۲۵ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۲۸۵ و ۲۸۶، ح ۲۱۵۵۹ / بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۴۱۹ / تحف العقول، ص ۲۹۵)؛ و هدایت مردم و خدمت فرهنگی به آنان: پیامبر (ص) می‌فرماید: مسلمان هیچ هدیه‌ای بهتر به برادر دینی‌اش نمی‌دهد که بهتر از سخن حکمت آمیزی باشد که هدایتش را بیفزاید یا او را از هلاکت (جهل و کفر) برهاند. (ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۱۳. خدمت‌رسانی به خلق خدا در سیره عملی معصومین علیهم السلام). هر چه ارج و قرب شخص نزد خداوند متعال بالاتر باشد و هر چه پست و مقام مهم‌تری در جامعه و حکومت اسلامی داشته باشد، وظیفه و مسئولیت بیشتر و سنگین‌تری به عهده اوست؛ و بیشتر از افراد دیگر باید پاسخگوی بازخواست خداوند باشد. چرا که نحوه عملکرد این افراد به مسئولیت خویش به دیگر افراد جامعه الگو می‌دهد. به همین جهت در سیره درخشان پیامبر اکرم (ص) و عترت پاکش شاهدیم که این بزرگواران در خدمت‌رسانی به بندگان خدا و حل مشکلات مردم از هیچ کوششی فرو گذار نمی‌کردند. در این راستا تنها به سیره عملی امام حسن مجتبی (ع) بسنده می‌کنیم: در سیره امام حسن مجتبی (ع) نیز خدمت‌رسانی به مردم و رفع نیاز مستمندان نمودی برجسته دارد به گونه‌ای که در روایات آمده که ایشان دو بار تمام اموالش را در راه خدا و کمک به نیازمندان بخشید و سه بار هم ثروتش را با خدا تقسیم کرد. (بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۳۳۹)؛

نمونه‌هایی از خدمت‌رسانی علمای دین به مردم

سلف صالح از علمای دین و پیشوایان مذهبی جامعه پس از ائمه (ع) بهترین الگوهای خدمت‌گزاری به خلق خدایند. در حقیقت علما به جهت این که وظیفه دارند دیگران را به رسیدگی به محرومان و نیازمندان جامعه فرا خوانند برای تأثیر گذاری و نفوذ کلامشان لازم است قبل از شخص دیگری خود به آن سخنان عمل نمایند، تا نشانه صدق آن‌ها در کلامشان باشد. حضرت عیسی (ع) می‌فرماید: همانا سزاوارترین مردم به خدمت کردن عالم است. در این قسمت به شرح حال فقیه سترگ شیخ جعفر کاشف الغطاء (ره) گفته‌اند که آن قدر به نیازمندان رسیدگی می‌کرد و در گره‌گشایی از کار آنان فعال بود که گاهی هر چه داشت اتفاق می‌کرد و زمانی که چیزی نداشت و دستش از همه جا کوتاه می‌شد برای رفع نیاز مستمندان خانه مسکونی خویش را رهن می‌گذاشت و پولش را به فقرا می‌بخشید (سیمای فرزندانگان، رضا مختاری، ص ۳۵۸ و ۳۵۹)؛

خدمت به مردم در کلام امیرالمؤمنین (ع)

علی (ع) به عنوان شاخص‌ترین و برجسته‌ترین الگوی خدمت‌گزاران در زمینه خدمت به خلق خدا سخنانی بسیار زیبا و ارزشمند دارد که می‌توان آن‌ها را بر مبنای عرصه‌های مختلف خدمت‌رسانی دسته‌بندی نمود. الف آمادگی برای خدمت به مردم و سود رسانی به آنان. امیرالمؤمنین (ع) درباره ارزش کار نیک می‌فرماید: به همه مردم نیکی کن، چرا که ارزش هیچ عملی در پیشگاه خداوند سبحان با فضیلت کارهای نیک برابری نمی‌کند. حضرت علی (ع) می‌فرماید: هر که اشتیاق دارد خدمت می‌کند و هر که خدمت کند متصل می‌شود و هر که متصل شود می‌رسد و هر که برسد می‌شناسد. (شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۲۰، ص ۳۴۲)؛ و همچنین می‌فرماید: افضل الناس انفعهم للناس. برترین مردم سودمندترین آنان برای مردمند. غررالحکم و دررالکلم، ص ۴۴۸، ج ۱۰۳۰۰؛ ب شاد کردن دل مردم و برطرف نمودن غم و اندوه آنان. حضرت علی (ع) می‌فرماید: یکی از کفاره‌های گناهان بزرگ فریاد رسی محزون و زایل نمودن غم و اندوه گرفتار است؛ ج احسان به بندگان خدا و انجام کارهای خیر. (نهج‌البلاغه قصار ۲۴ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۲۷۳، ح ۲۱۷۹۷). حضرت علی (ع) می‌فرماید: زیاده‌روی در هر چیزی مورد مذمت و سرزنش است مگر در انجام کارهای خیر و جدیت و کثرت در اطاعت خدا.

آثار و برکات دنیوی احسان و نیکوکاری: ۱. کسب محبت قلبی دیگران و تمجید آن‌ها: علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: مَنْ بذل معروفه مالت الیه القلوب. هر که کارهای خیر انجام دهد دل‌ها به سویش گرایش پیدا می‌کند. غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۴۹، ح ۱۰۳۲۸؛ ۲. افزایش نعمت و روزی انسان: علی (ع) می‌فرماید: مَنْ يُعْطِ بِاليدِ الْقَصِيرِ يُعْطِ بِاليدِ الطَّوِيلِ. هر که با نعمت و ثروت کم خویش به بندگان خدا بخشش نماید با نعمتی گسترده‌تر از جانب خداوند متعال به او بخشش می‌شود. (نهج‌البلاغه، قصار ۲۳۲ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۲۹۱، ح ۲۱۵۷۷)؛ ۳. طول عمر و در امان بودن از حوادث: علی (ع) می‌فرماید: و انجام کارهای خیر که مرگ بد را دفع می‌کند و انسان را از مرگ همراه با خواری و حقارت حفظ می‌کند. (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۳۴۵، ح ۱۴۲۵۱). عبارت فوق با اندکی تغییر در نهج‌البلاغه نیز آمده است: و صدقه العالیه فانها تدفع ميته السوء و صنائع المعروف فانها تقی مصارع الهوان. نهج‌البلاغه خطبه ۱۱۰؛ ۴. سیاست و سروری و حسن عاقبت: علی (ع) می‌فرماید: هر که به مردم نیکی کند عاقبت کارهایش نیکو گردد و راه‌ها برایش آسان شود. (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۸۶، ح ۸۸۳۴).

آثار و برکات اخروی احسان و نیکوکاری: ۱. استحقاق

اجر و ثواب الهی: علی (ع) می‌فرماید: البرُّ اعجل شیءٍ مثوبه. ثواب بر و نیکوکاری سریع‌ترین از هر چیزی به انسان می‌رسد. (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۴۹، ح ۱۰۳۱۶)؛ ۲. بهترین زاد و توشه برای سفر آخرت: علی (ع) می‌فرماید: بر شما انجام کارهای خیر، زیرا که به‌راستی بهترین زاد و توشه برای معادنند. (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۳۴۶، ح ۱۴۲۵۲ / غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۸۵، ح ۸۷۶۶)؛ ۳. گرانبهاترین و ارزشمندترین ذخیره برای دنیا و آخرت: علی (ع) می‌فرماید: المعروف ذخیره الأبد. کار خیر ذخیره ابدیت است. (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۸۴، ح ۸۷۵۷). د برآوردن حاجات مردم به ویژه برادران دینی: حضرت علی (ع) به کمیل بن زیاد نخی نسبت به برآوردن حاجات مردم می‌فرماید: ای کمیل! خانواده‌ات را امر کن که در راه کسب مکارم اخلاقی و بزرگواری‌ها حرکت کنند و شب را در پی حاجت انسان خفته بکشند. قسم به آن خدایی که شنوایی‌اش همه اصوات را در بر می‌گیرد هیچ‌کس در دلی شادی ایجاد نکرد، مگر آن که خداوند از آن شادی لطف و مرحمتی خلق کرد که به هنگام وارد شدن مصیبت همانند سرازیر شدن آب بر او جاری شود و آن مصیبت را از او دور کند آن چنان که شتران غریبه طرد می‌شوند. (نهج‌البلاغه، قصار ۲۵۷ / وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۵۴، ح ۲۱۷۴۷) (با کمی تغییر)؛ ه رسیدگی به محرومان و نیازمندان جامعه: علی (ع) می‌فرماید: خدا را خدا را درباره یتیمان مبادا آنان را گاهی سیر و گاهی گرسنه بگذارید و مبادا که در نزد شما تباه شوند و خدا را خدا را درباره همسایگانتان چرا که آنان سفارش شدگان پیامبرتان هستند همواره درباره آنان سفارش می‌فرمود تا جایی که گمان کردیم برای آنان ارث تعیین خواهد کرد. (نهج‌البلاغه، نامه ۴۷)؛ و هدایت و اهتمام به امور فرهنگی: علی (ع) فرمودند: همانا مردم به ادب و فرهنگ شایسته نیازمندترند تا به نقره و طلا. (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۴۷، ح ۵۰۸۰). امیرالمؤمنین (ع) در عرصه‌های مختلف فکری و فرهنگی سفارش‌ها و توصیه‌های فراوانی به پیروانش فرموده است از جمله: ۱. هدایت و اصلاح‌گری: امام علی (ع) می‌فرماید: رفیق را فقط بدین جهت رفیق خوانده‌اند که ترا بر اصلاح دینت یاری و همراهی می‌کند؛ لذا هر که ترا بر اصلاح دینت یاری نماید رفیق دلسوز توست. (غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۳۴، ح ۹۷۳۰)؛ ۲. گسترش دانش اندوزی و کسب معرفت الهی: امام علی (ع) می‌فرماید: با عالمان هم نشینی کن تا دانشت فزونی یابد و ادب و فرهنگت نیکو گردد و نفست تزکیه شود. (غررالحکم و دررالکلم، ص ۴۳۰، ح ۹۷۹۱)؛ ۳. سامان دادن روابط دوستانه بین مردم: امام علی (ع) می‌فرماید: شما دو نفر و تمام فرزندان و خانواده‌ام و هر که وصیتم به او می‌رسد را به تقوای خدا و نظم دادن به امور و اصلاح روابط فیمابین و آشتی دادن

بین افراد سفارش می‌کنم، چرا که از جدّتان شنیدم که می‌فرمود: اصلاح رابطه افراد از تمام نمازها و روزه‌ها بالاتر است. (نهج البلاغه، نامه ۴۷)؛ ۴ امر به معروف و نهی از منکر: امام علی (ع) می‌فرمایند: به راستی که امر به معروف و نهی از منکر دو خلق و صفت از اخلاق و صفات خداوند سبحانند. (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۶)؛ ۵. پرهیز دادن از دنیاگرایی: امام علی (ع) می‌فرمایند: واقعاً چه بد تجارتی است این که دنیا را بهای نفس و جان خویش بدانی و آن را جایگزین پاداشت نزد خداوند به حساب آوری. نهج البلاغه، خ ۳۲.

خدمت رسانی در سیره عملی امیرالمؤمنین (ع)

الف - خدمات علمی و فرهنگی: ۱. جمع‌آوری و تدوین قرآن کریم: علی (ع) علاوه بر این که خود از برجسته‌ترین کتاب وحی بود، اولین کسی است که بدون تأمل بعد از رحلت رسول الله (ص) و به توصیه ایشان به کار تدوین قرآن بر حسب ترتیب نزول آیات و اسباب نزول در مدت شش ماه پرداختند؛ ۲. پایه‌گذاری علوم اسلامی: امیرالمؤمنین (ع) در تأسیس و پایه‌گذاری بسیاری از علوم اسلامی، بلکه تمام آن‌ها نقش اصلی و محوری داشتند. ایشان علم کلام اسلامی، علم فقه، علم تفسیر قرآن، عرفان و تصوف اسلامی، علم نحو و قواعد زبان عربی را یا بنیان نهادند و یا این علوم به علی (ع) باز می‌گردند؛ ۳. نقش علی (ع) در سایر علوم: دانش امیرالمؤمنین (ع) منحصر در مرزهای علوم اسلامی نیست، بلکه شامل سایر علوم بشری و مادی نیز می‌شود؛ و چرا این گونه نباشد آن شخصیت بزرگواری که پیامبر اکرم (ص) درباره‌اش فرمود: *أنا مدینه العلم و علیّ بابها*: جز علی (ع) چه کسی می‌تواند بگوید که: ای مردم، از من پرسید قبل از این که مرا از دست بدهید. چرا که به راستی من به راه‌های آسمان دانانترم تا راه‌های زمین. (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۹)؛ ۴. ترویج فرهنگ مسجدسازی: ساخت مسجد مدینه، مسجدی به نام فتح در یمن پس از جنگ احزاب و خاطره پیروزی بر عمروبن عبدود، مساجدی در احد مقابل قبر حمزه سیدالشهداء و مساجدی در میقات و در کوفه و بصره و آبادان، و نیز در جنگ صفین در اقطار مسجدی بنا کردند؛

ب - رسیدگی به امور نیازمندان و محرومان جامعه: ۱. رسیدگی به ایتمام و خانواده‌های بی‌سرپرست؛ ۲. آزاد سازی بردگان: امام باقر (ع) در این زمینه می‌فرمایند:

و به خدا سوگند ... به تحقیق علی (ع) هزار برده را از دسترنج خویش آزاد کرد، به طوری که دستانش در این راه خاکی شد و چهره‌اش عرق کرد. (بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۳۰۰ و ۳۰۱)؛ ۳. ایثار و انفاق مال به مستمندان: روایات شگفت آور و آیات قرآنی فراوانی از ایثار حضرت علی (ع) و مقدم داشتن نیاز دیگران بر نیاز خود و خانواده‌اش آمده است که به تعدادی اشاره می‌کنیم: سوره حشر، آیه ۹ سوره لیل سوره مائده، آیه ۵۵ (آیه ولایت)؛ (انما ولیکم الله و رسوله ...) که این آیه پس از این که حضرت (ع) انگشتی خود را در حال رکوع به فقیر بخشید، نازل شد سوره دهر، آیات ۵ تا ۱۰ که پس از این که علی (ع) و خانواده‌اش سه روز متوالی به هنگام افطار غذای خود را به یتیم و مسکین و اسیر بخشیدند و خود گرسنه مانده و فقط با آب افطار کردند، نازل گردید آیه ۲۷۴ سوره بقره آیات ۳۷ و ۳۸ سوره مبارکه نور و ...؛ ج انجام کارهای خیر و عام المنفعه و وقف اموال بر عموم مردم. از جمله کارهایی که امیرالمؤمنین (ع) برای ایجاد توازن اقتصادی در جامعه و تحقق عدالت اجتماعی و رفع نیازهای عمومی، به ویژه اقشار ضعیف جامعه، انجام می‌دادند مشارکت و بلکه پیشگامی ایشان در انجام امور عام المنفعه، و وقف اموال و املاکی بود که خود با دستان مبارکش آن‌ها را آباد می‌ساخت. امام باقر (ع) می‌فرماید: سوگند که ایشان ۵ سال بر مردم حکومت کرد ولی برای خودش نه آجری بر آجر گذاشت و نه خشتی بر خشتی و ملک و زمینی برای خودش اقطاع نکرد و هیچ سفید (نقره) و سرخی (زر سرخ) به ارث نگذاشت، جز ۷۰۰ درهم که از سهمش از بیت المال باقی مانده بود و می‌خواست با آن خادمی برای خانواده‌اش بخرد. الکافی، ج ۸، ص ۸، ص ۱۳۰، ح ۱۰۰.

نمونه‌ای از کارهای عام المنفعه و موقوفات حضرت علی (ع) عبارتند از: ۱. مشارکت در بنای مسجدالنبی (ص) و ساختن حداقل ۶ مسجد دیگر؛ ۲. تعمیر و بازسازی جاده مدینه به مکه؛ ۳. احداث چاه‌ها، چشمه‌ها و قنات‌های فراوان، از جمله حفر چاه‌هایی در راه مکه و کوفه و حدود صد حلقه چاه در منطقه ینبع؛ ۴. احداث باغ‌ها و نخلستان‌ها و وقف آن‌ها بر مردم. بفرموده امام صادق (ع) ایشان خود بیل به دست می‌گرفت و زمین‌ها را شخم می‌زد. (بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۳۷؛ ۵). حضرت گاهی اوقات املاک دیگری می‌ساخت و وقف می‌کرد. مثلاً ایشان در محله بنی زریق در مدینه، خانه‌ای بنا و آن را وقف خاله‌های خود و نسل‌های بعدی آنان کرد.

